
ПАРЕМІЇ ЗІ СЛОВОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОСЛИН У СВІТЛІ НАЇВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Руснак Н. О., Руснак Ю. М., Струк І. М.
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-590-7-11>

ВСТУП

Наразі термін *картина світу* (КС) став універсальним загально-науковим поняттям на позначення результату сприйняття дійсності. Він набув широкої популярності та став загальнонауковим поняттям завдяки метафоричному вираженню (метафору, яка стала терміном, запровадив на початку минулого сторіччя німецький фізик Генріх Герц); високому ступеню узагальнення; інтегральній основі, яка вимагає полідисциплінарного підходу до аналізованих явищ; можливості застосування до знань про світ різноманітних класифікацій.

Закономірно, що на позначення вербального відтворення уявлень, понять, знань, суджень, оцінок про світ у свідомості людей, виникло поняття *мовна картина світу* (МКС); термін увів представник європейського неогумбольдтіанства Л. Вайсгербер). МКС – це світ крізь призму мови: мовна семантика (а також конотації та оцінки), категоріальні ознаки та структурні особливості мовних одиниць. Термін МКС містить вказівку на одну з найголовніших функцій мови – когнітивну (мислетворчу, гносеологічну, функцію зберігання та трансляції знань). МКС, пояснюючи світ, виконує ще й експланаторну функцію, мова ж – комунікативну. Усі мовознавці єдині в тому, що МКС передбачає національно-культурний відбиток нації, своєрідний результат минулого нації. Кожна мова по-своєму відображає єдиний спосіб концептуалізації (сприйняття та організацію) світу людством.

1. Актуальність дослідження в контексті наївної картини світу українців

Похідними від термінів КС і МКС є поняття *наївна картина світу*. Це уявлення про світ пересічних носіїв мови, що ґрунтуються на донаукових знаннях, загальних поняттях. Наївна картина світу протиставлена науковій картині – системі знань певних наук. Проте

і КС, і наївна картина світу є цілісним узагальненням пізнавального досвіду людства.

Наївна картина світу частково опирається на міфологічне мислення (звідси зацікавленість обрядами, ритуалами – духовною культурою). Обережно ставимось до думки, що наївна картина світу представляє «спрощене бачення реальності, схематично-каузальне тлумачення подій, скасовує всіляку діалектику»¹.

На вербальному рівні наївну картину світу відтворюють паремії (прислів'я, приказки); прислів'я, внаслідок абстрагування від конкретних значень слів, характеризуються узагальненням змісту. Для прислів'їв властиве паралельне сприйняття світу, у них проявляється наївне розуміння світоустрою, носії мови намагаються бачити в різних процесах тотожні закономірності, властивості. Наївне мислення відтворює інтуїтивно наявний зв'язок між явищами природи, у його основі лежить тверда віра у порядок і однотипність природних явищ; послідовність подій цілком визначена, повторюється і піддається дії незмінних законів, прояви яких можна врахувати і передбачити, цей принцип у філософії має назву ізоморфізм – властивість, що виражає однаковість будови якихось сукупностей елементів, незалежно від природи цих елементів. Тож паремії відтворюють народну філософію.

Актуальність наукового дослідження визначає потреба розпрацювання поняття наївна картина світу як в теоретичному аспекті, так і в практичному наповненні.

Мета наукової розвідки – проаналізувати паремії з опорним словом на позначення рослин в українській мові, які репрезентують «народну філософію» в довершених лаконічних формі та репрезентують культурологічний простір ключових слів паремій. У дослідженні визначено лексичне значення номінацій (враховано біологічну характеристику рослин), походження стрижневих слів та, як наслідок, значення паремій.

Джерельною базою для аналізу стали прислів'я та приказки із збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (Уклад.: М. Номис / Упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. К.: Либідь, 2004) та приказки, порівняльні фразеологізми зі збірника «Словник стійких народних порівнянь» (Уклад.: О. С. Юрченко, А. О. Івченко. Харків: Основа, 1993).

Варто зазначити, що українські паремії постійно перебувають у полі зору українських мовознавців (праці Н. Бабич, Л. Ткач, Н. Руснак, М. Скаб, І. Струк та ін.). Окрім того, спостерігаємо активізацію української регіональної пареміографії: *Аркушин Г.* Сказав, як два

¹ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К. 2006. С. 404–405.

зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині (Люблін – Луцьк, 2003); *Мацюк З.* Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів (Луцьк, 2006); *Мацюк З.* Що сільце, то нове слівце (Луцьк, 2013); *Доброльожа Г.* Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій (Житомир, 2003); *Доброльожа Г.* Фразеологічний словник говірок Житомирщини (Житомир, 2010); *Чабаненко В.* Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини (Запоріжжя, 2011); *Ужченко В., Ужченко Д.* Словник фразеологізмів східнословобжанських і степових говірок Донбасу (Луганськ, 2013); Фразеологіми та паремії Чернівеччини. Матеріали до словника / Укладачі: Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк (Чернівці, 2017); *Кірілкова Н.* Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок (Острог – Рівне, 2011); *Кірілкова Н.* Фразеологічний словник волинських говірок (Острог – Рівне, 2013); *Коваленко Н.* Слова з языка, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини (Кам'янець-Подільський, 2011); *Коваленко Н.* Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок (Кам'янець-Подільський, 2019); *Вархол Н., Івченко А.* Словник фразеології лемківських говірок Східної Словаччини (Братислава, 1990); *Ступінська Г., Битківська Я.* Фразеологічний словник лемківських говірок Центральної Слобожанщини (Харківщини) (Харків, 2024).

2. Наївна картина світу українців у пареміях з опорним словом на позначення рослин

Поширеність паремій-прислів'їв з опорним словом *дерево* зумовлено тим, що ця лексема є родовою назвою для цілого класу рослин. Пор.: слово *дерево* «багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону»² належить до праслов'янського лексичного фонду, можливо, походить з іє. *der* «дерти» (як «обдерте від кореня»), етимологічно споріднені слова *дрова*, *здоровий*³.

Паремії зі словом *дерево* фіксують різноманітні відношення об'єктивного світу: про тривалість зусиль у справах – *Велике дерево поволі росте*⁴; *На один раз не зітнеш дерева*; *За єдиним разом дерево не звалиця*⁵; про негативні риси людського характеру – *Поверх дерева*

² Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 528.

³ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 36.

⁴ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 40.

⁵ Там само. С. 124.

ходить⁶; Як **дерево** зітнуть, кожний тріски збірає⁷; про відповідність явищ – Веселе **дерево**, весело й співає⁸; На круте **дерево** треба крутого клина⁹; На сухе **дерево** і огонь пада¹⁰; На похиле **дерево** й кози скачуть¹¹; Коло сухого **дерева** і сире горить¹²; про кількісний вияв явищ – Одне **дерево** ще не ліс¹³; про причинно-наслідковий характер явищ – Сади **дерево** замолоду – на старість як знахідка; про різні результати однієї ситуації – З одного **дерева** хрест і лопата; про спадковість характеру людей – Яке **дерево**, такий клин, який батько, такий син; **Дерево** криве, а плоди солодкі; Пізнати **дерево** по овочу його¹⁴.

Народні спостереження над природою відтворюють прислів'я-прикмети: Прийшов Петро – вирвав листок; прийшов Ілля – вирвав і два; а прийшов Спас – бери рукавиці про запас; прийшла Пречиста – на **дереві** чисто; прийшла Покрова – на **дереві** голо; Коли закує зозуля до Юрія на голе **дерево**, то буде голодне літо; а як на лист, то буде поліття¹⁵.

Слово дуб «багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями»¹⁶ належить до архаїчного шару слов'янської лексики, виводиться з псл. **dumbas* «дупло, дуплище; дерево», зводиться до іє. «глибокий, низько розташований»; розвиток нової семантики пояснюється ототоженням понять «дупло» і «дуплисте дерево» та перенесенням цієї назви на дуб за характерною насамперед для нього ознакою дуплистості; за іншою гіпотезою, слово дуб зазнало такого розвитку значень: «низько розташована місцевість» – «долина» – «волога долина, поросла лісом» – «ліс» – «дерево» – «найбільш звичайне дерево; дуб»; зіставлялося ще з гр. «сліпий, темний, дурний»¹⁷. Можливо, тому слово дуб часто функціонує в пареміях зі значенням «дурний», а слово дуб внаслідок вторинної мотивації стало метафорою на позначення нерозумної людини: *Сказав*

⁶ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 80.

⁷ Там само. С. 46.

⁸ Там само. С. 49.

⁹ Там само. С. 93.

¹⁰ Там само. С. 96.

¹¹ Там само. С. 97.

¹² Там само. С. 134.

¹³ Там само. С. 96.

¹⁴ Там само. С. 134.

¹⁵ Там само. С. 29.

¹⁶ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 619.

¹⁷ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 138.

як дурний з **дуба** вірвався – дурний¹⁸; Сказав як з **дуба** зірвався – сказав дурницю¹⁹; Як з **дуба** впав. Про дурнувату людину²⁰; З дуру, як з **дубу**; Сказав, так як дурний з **дубу** вірвався²¹.

Зовнішня ознака дуба – міцність, кремезність зумовлює сталі порівняння: Великий як **дуб**; Високий як **дуб**; Здоров як **дуб**; Міцний як **дуб**²².

У прислів'ях зі словом **дуб** йдеться про невідповідність можливостей (сподівань) та результатів – Зробив з **дуба** спичку; Зробив з **дуба** сірничок; про відсутність ознак у непричетності до чого-небудь – Смола к **дубу** не пристане²³; стосунки людей реалізують паремії Як **дуба** не нахилиш, так великого сина на добре не навчиш (про виховання дітей); Який **дуб**, така бочка, яка мати, така й дочка²⁴.

Народна прикмета відтворена в паремії Тоді просо засівається, як глухий **дуб** розвивається²⁵.

Верба – «дерево або кущ із гнучким гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одноставевими квітками»²⁶. Слово **верба** відоме всім слов'янським мовам, походить з іє. «гнути, крутити, вертити»²⁷.

Паремії зі словом **верба** відтворюють причинно-наслідкове розуміння світу – Де вода, там **верба**; характеризують людину за протилежними, взаємно не зумовленими рисами – **Верба** товста, та пуста²⁸.

У пареміях зі значенням «безглузда вигадка, нісенітниця», побудованих на засадах карикатури, бере участь слово **верба**: Уродили на вербі **груші**; Наказав на **вербі** **груш**; Така права, як на **вербі** **груші**²⁹; Були вареники та на **вербу** повтікали; На **вербі** **груші**, а на **осиці**

¹⁸ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 50.

¹⁹ Там само. С. 50.

²⁰ Там само. С. 50.

²¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 138.

²² Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 50.

²³ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 145.

²⁴ Там само. С. 145.

²⁵ Там само. С. 145.

²⁶ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконті, 2001. Т. 1. С. 177.

²⁷ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 350.

²⁸ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 280.

²⁹ Там само. С. 148.

кислиці не ростуть; **Верби** золоті ростуть (де, за ким) «про недоладні, нерозумні дії кого-небудь»³⁰.

Липа – «дерево з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом; лип'я»³¹. Слово *липа* походить з псл. **l̥yreti* «липнути, ліпити», назва може бути зумовлена липким соком липи або слизькуватим липким ликом³².

У пареміях-порівняльних фразеологізмах (далі – ПФ) іменник *липа* функціонує зі зменшено-пестливим суфіксом – *липка*, липа в народній свідомості – символ бідності. Основу такого уявлення формують властивості кори дерева – легке відставання від стовбура дерева: *Голий як (липа) липка* – украй бідний³³. На основі асоціативного зв'язку бідність (липа) – грабувати формуються паремії зі значенням «грабувати»: *Обдер як (липу) липку* – пограбував³⁴; *Облупив як (липу) липку* – безжально пограбував³⁵; *Обідрати як молоденьку липку*³⁶.

Спостереження над фізичним станом липи відтворено у паремії, яка визначає вікову ознаку людини *Старий як дупло в липі* – про стару ветху людину³⁷.

Переносним значенням слова *липа*; пор. «2. *перен.* Про що-небудь фальшиве, підроблене; луб, луб'я»³⁸ зумовлений фразеологізм *липу справляти* «обдурювати, підробляти (здебільшого документи)»³⁹

Груша – «садове і лісове фруктове дерево з темно-зеленим і цупким листям та плодами, переважно мають форму заокругленого конуса»⁴⁰. Слово *груша* входить до спільнослов'янської лексики, очевидно, походить від псл. **grusiti* «дробити, товкти»⁴¹, пор. також рос. *крушить* «ломать». Паремії зі словом *груша* виражають широкий спектр значень. Ідею родинної подібності ілюструє паремія *Не паде грушка* *дальше від*

³⁰ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 177.

³¹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 2. С. 76.

³² Там само. С. 237.

³³ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 82.

³⁴ Там само. С. 82.

³⁵ Там само. С. 82.

³⁶ Там само. С. 82.

³⁷ Там само. С. 82.

³⁸ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 2. С. 76.

³⁹ Там само. С. 76.

⁴⁰ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 488.

⁴¹ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 607.

листя⁴², яка, очевидно, виникла за зразком *Яблуко від яблуні недалеко падає*; ставлення до жінки ілюструє прислів'я *Люби жінку, як душу, а трясина, як грушу*. Причинно-наслідкові відношення об'єктивного світу засвідчує паремія *Яка грушка, така юшка*⁴³; невідповідність сподівань – *Мав Бог дати душу, а дав грушу*⁴⁴; рису людського характеру (тямущий) – *Не заспить грушок в попелі*⁴⁵; надмірний вияв процесуальної ознаки відтворюють ПФ *Допався як Май до груш*; *Допався як Мель до груш*⁴⁶ карикатурно відтворюють дійсність паремії: *Де піде, то все золоті грушки за ним ростуть*⁴⁷; *Багато як з осики груш*; *Закохався як чорт у суху грушу*; *Правда як на вербі груші*⁴⁸; *Виліз на грушку, рвав петрушку*.

Горіх. «1. Плодове дерево родини горіхових, найпоширенішим видом якого є волосський горіх. 2. Плід цього дерева або ліщини з їстівним ядром і досить міцною шкаралупою»⁴⁹. Слово *горіх* відоме слов'янським мовам, псл. походження, ймовірно, походить з іє. *resti* «зв'язувати, розв'язувати», у такому разі назва мотивується тим, що ліщинові горіхи родять в'язками, купками⁵⁰.

Приказка *розчистити під горіх* «відчитати кого-небудь»⁵¹ пов'язана з ремеслом – обробкою деревини.

Слово *горіх* у пареміях використано зі значенням «плоди дерева». Про необхідність завершувати справу йдеться в прислів'ї *Нехай вже раз той горіх розгризу*⁵²; про відповідальність у виборі друзів – *Не гризи з дідьком горіхів*⁵³.

⁴² Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 193.

⁴³ Там само. С. 152.

⁴⁴ Там само. С. 76.

⁴⁵ Там само. С. 126.

⁴⁶ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 42.

⁴⁷ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 80.

⁴⁸ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 41.

⁴⁹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 463.

⁵⁰ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 567.

⁵¹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 463.

⁵² Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 113.

⁵³ Там само. С. 131.

Калина – «кущова рослина, що має білі квіти і червоні гіркі ягоди»⁵⁴. Слово *калина* відоме всім слов'янським мовам; за однією гіпотезою, – похідне від *kaľ* «мокра земля, болото, драговина, грязь»; назва зумовлена вологолюбністю калини і її поширенням у болотистих місцях; за іншою гіпотезою, можливий зв'язок з псл. *kaliti* «гартувати, розжарювати» на тій підставі, що червоні плоди рослини подібні за кольором до розпеченого заліза⁵⁵. За Етимологічним словником української мови, власна назва *Калина* – запозичення з грецької, утворено на основі прикметника «гарний». Можливо, саме тому в українській ментальності *калина* – символ краси, звідси паремії *Гарна як калина*; *Червона мов калина* – про дуже вродливу дівчину⁵⁶; *Любуйтеся калиною, коли цвіте, а дитиною – коли росте*; *Дівчина як у лузі калина*; *Заливається, як соловейко на калині*; *Прошло літо – не ходи в луг по калину*.

Трава – «рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють; мурава, моріг; отава, отавиця (після покосу)»⁵⁷. Слово *трава* пов'язане з двр. *трову*, *трути* «вживати».

Про того, хто поводитьсь дуже скромно, виявляє покірність, є тихим, непомітним, говорять *тихіший (тихий) від води, нижчий від трави*⁵⁸. Асоціативним зв'язком зі словом *трава*, яка росте на могилі, пов'язаний фразеологізм *порости травою* «давно перестати жити, загинути, лежати в могилі»⁵⁹. Стан апатії реалізує фразеологізм *хоч трава не росте* «цілком байдуже»⁶⁰. Характеризує смакові якості їжі ПФ як *трава* – несмачний (про їжу). Відсутність чого-небудь вербалізує фразеологізм *ні в березні води, ні в квітні трави*. Високим ступенем узагальнення характеризуються паремії: *На битім шляху трава не росте*; *За злої трави не буде доброго сіна*⁶¹ (про причинно-наслідкові характеристики явищ).

Кропива – «трав'яниста рослина, листя і стебло якої вкриті жалкими волосками; жалива»⁶². Слово *кропива* належить до спільслов'янського

⁵⁴ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 805.

⁵⁵ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 2. С. 350.

⁵⁶ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 63.

⁵⁷ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 3. С. 559.

⁵⁸ Там само. С. 559.

⁵⁹ Там само. С. 559.

⁶⁰ Там само. С. 559.

⁶¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 152.

⁶² Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 2. С. 16.

лексичного фонду, псл. *kropiva* походить з **kropiti*; назва пов'язана з тим, що ця рослина, коли вона вживається для годування худоби, попередньо обварюється (пор. укр. *окріп*); вважається також, що в основу зв'язку з **kropiti* покладено здатність кропиви жалити, пекти в особливий спосіб – ніби дрібними бризками (*кропити* «падати рідкими краплями»)⁶³.

У пареміях зреалізовані відомості про «жалкий» характер кропиви. На цій основі в прислів'ях відтворено ідею про протидію явищам: *Якби на кропиву не мороз, вона б всіх людей поколола; І на жалку кропиву мороз буває*⁶⁴.

ПФ увиразнюють статичні та динамічні ознаки негативного характеру: *Впав як голий у кропиву* – потрапив у неприємне становище⁶⁵; *Добре як голому в кропиві* – дуже погано⁶⁶; *Живе як голий в кропиві* – погано живе⁶⁷; *Мається як голий у кропиві* – живе у постійних нестатках⁶⁸; *Жалкий сердитий як кропива* – про людину з сердитим характером⁶⁹; *Злий як кропива* – дуже злий⁷⁰; *Пасує як чортові в кропиві* – зовсім невігодно, не пасує⁷¹.

Лопух. «1. Бур'ян родини складноцвітних із широкими листками і чіпким суцвіттям з колючками; реп'ях»⁷². Реп'ях – це збірна назва рослин, які належать до різних сімей, проте мають спільну рису – чіпкі плоди. Назву ці рослини отримали від своєрідного способу переносу і розсіювання плодів: вони чіпляються дрібними колючками до шерсті тварин або одягу людей. В основі назви *реп'ях* лежить втрачене нині псл. *penete se* «чіплятися». Сліди цього зниклого слова простежуються в багатьох слов'янських мовах. У багатьох із них є слово *будяк*, яке пов'язане з праслов'янським *bosti* «колотися». Степові кактуси-будяки ще називають чортополохом⁷³. Слово *лопух* існує в слов'янських мовах, простежуємо зв'язок з лит. *lapas* «лист», припускаємо етимологічну спорідненість зі словами *лопата*, *лапа*.

⁶³ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 2. С. 103.

⁶⁴ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. : М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 93.

⁶⁵ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 75.

⁶⁶ Там само. С. 75.

⁶⁷ Там само. С. 75.

⁶⁸ Там само. С. 75.

⁶⁹ Там само. С. 78.

⁷⁰ Там само. С. 78.

⁷¹ Там само. С. 78.

⁷² Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 2. С. 105.

⁷³ Коваль А. П. Слово про слово. Київ: Радянська школа, 1986. С. 100.

До початку XIX ст. лопух не був відомий у Західній Європі. Його занесла туди російська кіннота після розгрому армії Наполеона. Тепер ця рослина у Франції росте як бур'ян. У Японії лопух вважають городньою овочевою рослиною і культивують під назвою «гобо». Лопух справжній – дворічна трав'яниста рослина до 1,5–2 м заввишки, із стрижневим м'ясистим розгалуженим (до 60 см завдовжки) коренем⁷⁴.

Ідею працелюбства відтворює прислів'я *Дівки, не прядіть: виросте лопух – буде сорочка і хвартух*, причому це значення реалізоване імпліцитно, на основі антифразису, через карикатурне відтворення дійсності.

ПФ відтворюють негативні динамічні та статичні ознаки, що виникають за асоціаціями до лопуха – негарний, пихатий, нахабний: *Гарно як свині під лопухом* – зовсім негарно⁷⁵; *Дметься як жаба на лопуху* – безпідставно поводить ся пихато⁷⁶; *Опустив вуха гий лопух на дощ* – похнюпився, засумував, розгубився⁷⁷;

Мак – «трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками (червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна рослина, а також як декоративна рослина⁷⁸. Слово *мак* відоме всьому слов'янському світу, має індоєвропейське походження.

Мак – одна з улюблених господарських рослин українців, проте не є важливою в господарстві, слово *мак* функціонує в пареміях про щось необов'язкове, без чого можна обійтися: *На Різдо – обідеця без паски, а про мак – буде й так, а без олію – не зімлію*⁷⁹; *Сім літ мак не родив, а голоду не було; Не вродив мак – перебудемо й так*. Слово *мак* використане в паремії-погрозі *Постой, бісова душа, я тобі дам маку!*⁸⁰. Узагальненого значення (про обов'язковість дотримання слова) йдеться в прислів'ї *Надав чорт маком заговіть* (скажеш, а те винесе)⁸¹; про втрачені ілюзії йдеться в паремії *Був з маком, та став з таким*.

Фізичні властивості маку стали основою відтворення ознак явищ у ПФ: *Так тихо, хоч мак сій*⁸²; *Як маку* – дуже багато⁸³; *Багато як гріш*

⁷⁴ Коваль А. П. Слово про слово. Київ: Радянська школа, 1986. С. 48.

⁷⁵ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 132.

⁷⁶ Там само. С. 85.

⁷⁷ Там само. С. 85.

⁷⁸ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконіт, 2001. Т. 2. С. 130.

⁷⁹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 31.

⁸⁰ Там само. С. 111.

⁸¹ Там само. С. 131.

⁸² Там само. С. 32.

за маку – дуже багато⁸⁴; *Вискочив як голий козак з маку*; *Вихопився як козак з маку*; *Вихопився як Кузьма з маку*; *Вихопився як голий з маку* – зробити недоречний вчинок⁸⁵; *Гарна як мак городній* – про дуже вродливу дівчину⁸⁶; *Дрібне як мак* – про дуже дрібно написане⁸⁷; *Пише, як маком сіє* – про дуже дрібний почерк⁸⁸; *Ладне як каша з маком* – про що-небудь не дуже естетичне на вигляд⁸⁹; *Почервонів як мак* – засоромився⁹⁰.

Гречка. «1. Однорічна трав'яниста медоносна рослина, із зерен якої виготовляють високопоживну крупу та борошно. 2. Зерно цієї рослини»⁹¹. Слово *гречка* пов'язане зі словом *грек*, як назва рослини, що потрапила до східних слов'ян через греків⁹². Гречка на нашу територію потрапила за часів князя Святослава під час візантійського походу.

У пареміях зі словом *гречка* йдеться про невідповідність очікуванім результатам *На жито орали, та й гречки не має*⁹³; про неможливість загадувати наперед – *По Божому гречка родить* (як хто загадує наперед)⁹⁴; про упертість (одну з рис людського характеру) – *Їй кажеши овес, а вона каже гречка*⁹⁵; *Нехай буде гречка!* –... нехай не буде суперечка. –... аби не суперечка⁹⁶; про відсутність одного зі складників цілого – *Обійдеця Великдень без гречаної наски!*⁹⁷.

Характер застережень та погроз мають мовні одиниці *Я тебе пережену на гречку!*⁹⁸; *Що ви мені? Ні сіль, ні гречка!*⁹⁹.

Пишениця. «1. Рослина родини злакових, із зерна якої виробляють біле борошно, крупу та інші продукти. 2. Зерна цієї рослини»¹⁰⁰.

⁸³ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. С. 87.

⁸⁴ Там само. С. 87.

⁸⁵ Там само. С. 87.

⁸⁶ Там само. С. 87.

⁸⁷ Там само. С. 87.

⁸⁸ Там само. С. 87.

⁸⁹ Там само. С. 87.

⁹⁰ Там само. С. 87.

⁹¹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 479.

⁹² Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 596.

⁹³ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 69.

⁹⁴ Там само. С. 71.

⁹⁵ Там само. С. 72.

⁹⁶ Там само. С. 113.

⁹⁷ Там само. С. 117.

⁹⁸ Там само. С. 89.

⁹⁹ Там само. С. 109.

¹⁰⁰ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 3. С. 88.

Пшеницю на нашій землі сіяли ще за три тисячоліття до н.е. Назва цієї рослини ще праслов'янська. Слово *пшениця* утворено від слова *пшоно* з допомогою суфікса *-иц*, а *пшоно*, зі свого боку, – це давня форма дієприкметника минулого часу від дієслова *пхати* – «товкти», тобто пшоно «товчене», зерно, яке потовкли, приготували до вжитку. Сьогодні зв'язок між словами утратився¹⁰¹.

Про залежність явищ об'єктивного світу йдеться в паремії *На підлозі пшениця не зійде*; про важливість часової характеристики роботи – *Ранній пар родить пшеничку*; негативну ознаку людського характеру (заздрисність) відтворює прислів'я *На чужій ниві все ліпша пшениця*¹⁰².

Жито. «1. Злакова рослина, зерна якої використовуються для виготовлення хліба. 2. Зерно цієї рослини. 3. *тільки мн. ів.* Поля з ростучими на них рослинами жита»¹⁰³. Слово *жито* належить до спільнослов'янського лексичного фонду; псл. *zito* пов'язане з *ziti* «жити», споріднене з пруським *geitan* «хліб»¹⁰⁴.

У пареміях цього класу реалізується хліборобський дух української нації: *Як діждемо літа та нажнемо жита, поставимо в копи та вдаримо в гонки*; *Роби, роби, то й матимеш, посій жито, то й жатимеш*; *Сухий люрець, мокрий май – буде жито, як той гай!*; *На Юрія ворона в житі сховається*¹⁰⁵; *Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде*; *Доки батько копу жита змолотив, то син обувся (про лінь)*.

Узагальнений характер (про незаслужене покарання) має паремія *За моє жито, то ще й мене бито*.

Коноплі. «1. Однорічні трав'янисті рослини, зі стебел яких виготовляють прядиво, а з насіння видобувають олію. 2. Виготовлене на прядиво цієї рослини»¹⁰⁶. Слово *коноплі* прийшло до нас із народної латини, де ця рослина звалася *канані* чи *каннапус*. Слово є в багатьох мовах світу, тому про нього кажуть, що це «мандрівний» термін східного походження¹⁰⁷.

¹⁰¹ Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Радянська школа, 1986. С. 88.

¹⁰² Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 110.

¹⁰³ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 675.

¹⁰⁴ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 200.

¹⁰⁵ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 29.

¹⁰⁶ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 879.

¹⁰⁷ Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Радянська школа, 1986. С. 93.

Український народ здавна знає про психотропні властивості рослини, а тому всі ПФ з опорним словом *коноплі* мають сему «недоречність». Значення недоречності підсилене словотвірними особливостями опорних дієслів – префіксом *ви-* дієслів зі значення раптовості: *Вилетіла як гала з колопень*; *Вирвався як з конопель* – сказав дурницю¹⁰⁸; *Вискочив як з конопель* – зробити щось зненацька, несподівано¹⁰⁹; *Вирвався як голий з колопень*; *Вискочив як Сень з колопень* – зробив недоречний вчинок¹¹⁰; *Вирвався як Пилип з конопель*; *Вихопився як Пилип з конопель* – про щось недоречне¹¹¹; *Бігає як Настя в коноплі* – ошаліло метається¹¹²; *Плутається мов Настя в коноплях* – не справляється з елементарною роботою¹¹³.

Горох. «1. Польова і городня трав'яниста рослина родини бобових з круглим насінням (горошинами). 2. Насіння цієї рослини, що використовується для харчування»¹¹⁴. Горох люди вирощують так само давно, як і пшеницю. Слово *горох* належить до спільнослов'янського лексичного фонду, його етимологію пов'язують через слово індоєвропейського походження зі значенням «розтертий», пояснюючи первісне значення як «щось розтерте»¹¹⁵.

Слово *горох* нерідко використовують у ПФ для характеристики мовлення: *Торохтить Солоха, як діжка з горохом*; *Балакає як горохом об стіну*; *Балакає як горохом силпе*; *Говорить мов горохом до стіни кидає*; *Говорить мов горохом торохтить*; *Говорить мов об стіну горохом*¹¹⁶; стану явища: *Змішав як горох з капустою* – наробив безладної мішанини¹¹⁷; *Мов горохом об стіну* – байдуже¹¹⁸; *Пристає як горох до стіни* – зовсім не реагує на що-небудь¹¹⁹; характеристики людини: *Дівчина в красі, як горох на полі: хто йде, той виципне*; *Застукав, як сотника в горосі*¹²⁰; *Мається як горох при дорозі* – про беззахисну людину. Зі значенням «зрадити» в українській мові

¹⁰⁸ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 74.

¹⁰⁹ Там само. С. 73.

¹¹⁰ Там само. С. 73.

¹¹¹ Там само. С. 74.

¹¹² Там само. С. 74.

¹¹³ Там само. С. 74.

¹¹⁴ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 467.

¹¹⁵ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 572.

¹¹⁶ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 40.

¹¹⁷ Там само. С. 40.

¹¹⁸ Там само. С. 40.

¹¹⁹ Там само. С. 40.

¹²⁰ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 940.

функціонує фразеологізм у *горох* ускакнула¹²¹, побудований на зразок *ускочити в гречку*. Паремія *Як бачились в горосі, та й досі*¹²² – про нечасті зустрічі.

Біб – «однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди. 2. Плоди цієї рослини»¹²³. Слово *біб* належить до індоєвропейської лексики, воно побутує в багатьох європейських мовах; пов'язане з лат. *faba*¹²⁴. У Стародавньому Римі (риса успадкована з Давньої Греції) боби вважалися їжею простого люду, а тому римська верхівка із зневагою ставилася до бобу, звідси вираз *сидіти на бобах* «тобто бути бідним», *дати бобу* «покарати когось»¹²⁵, звідси ж стала погроза *Як дам тобі бобу, то крикнеш «пробу»!*¹²⁶.

Про харчові ознаки рослини йдеться в пареміях *Біб – то напиханий хліб*; *Коли цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як на мак – перебудемо й так*.

Редька. «1. тільки одн. Дворічна овочева рослина родини хрестоцвітних з їстівним чорним або білим коренеплодом круглої або довгастої форми. 2. Їстівний коренеплід цієї рослини»¹²⁷. Слова *редька* і *редиска* мають спільне походження; від лат. *радіус* «корінь», однак слово *редиска* прийшло до нас у XVIII ст. із Франції, а *редька* ще у XVI ст. із Німеччини¹²⁸.

У багатьох пареміях образність виникає на основі гіркої смаку редьки: *Гірше печеної редьки*; *Гіри за гірку редьку*; *Як гірка редька* – дуже сильно, надзвичайно; нестерпний; *Гіркий як редька* – дуже гіркий¹²⁹; *Скребнув редьку, що аж із хати тікай*¹³⁰.

У низці ПФ образ редьки використано для вираження дієслова зі значенням «стосунку до об'єкта»: *Любить як собака редьку* – зовсім не любить¹³¹; *Не любить як собака редьки* – дуже не любить¹³²; *Обрид*

¹²¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 183.

¹²² Там само. С. 242.

¹²³ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 1. С. 100.

¹²⁴ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 1. С. 189.

¹²⁵ Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Радянська школа, 1986. С. 92.

¹²⁶ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 89.

¹²⁷ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 3. С. 109.

¹²⁸ Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Радянська школа, 1986. С. 91.

¹²⁹ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 126.

¹³⁰ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 86.

¹³¹ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 126.

як собаці **редька**; *Набриднув як собаці редька* – дуже обрид¹³³; *Надокучив як парена редька*¹³⁴.

Відомості про редьку як один із продуктів харчування відтворено в пареміях: *Хрін та редька живіт упушили – мед та горілка все те потушили*¹³⁵; *Не їв редьки, не буде ригати* – про причинно-наслідкові відношення в непричетності до чого-небудь¹³⁶; *Поживай, Хведьку, то хрін, то редьку* – про бідність¹³⁷; *Редьку їсти з панамі, а спати з свинями* – про невідповідність чого-небудь¹³⁸.

Морква. «1. Городня рослина з пірчасторозсіченими листками й довгастим потовщеним коренем. 2. Коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм»¹³⁹. За Етимологічним словником української мови, слово *морква* відоме всім слов'янським мовам, праслов'янського походження, за іншою гіпотезою, запозичено з германських мов¹⁴⁰.

Низка паремій констатує, що морква є улюбленими ласощами свині: *Не будь тим, що моркву риє; Знає свиня, що морква*¹⁴¹; *Унадився, як свиня в моркву*¹⁴²; *Вліз як свиня в моркву* – нахабно вдерся куди-небудь¹⁴³.

Образ моркви реалізує бездіяльність: *Сидить, як морква в грядці*¹⁴⁴; *Сидить як морква в гнізді*¹⁴⁵; *Сидить як морква в землі* – нічого не робить¹⁴⁶. Образність моркви послугувала основою для фразеологізму зі значенням «сварити, лаяти когось», який існує у варіативних формах *моркву скребити* (*скромадити, стругати*)¹⁴⁷. Негативну рису – заздрісність – засуджує прислів'я *Солодка морква, та в чужому городі*.

¹³² Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 126.

¹³³ Там само. С. 128.

¹³⁴ Там само. С. 128.

¹³⁵ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 253.

¹³⁶ Там само. С. 145.

¹³⁷ Там само. С. 246.

¹³⁸ Там само. С. 253.

¹³⁹ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 2. С. 227.

¹⁴⁰ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 2. С. 514.

¹⁴¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад.: М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. С. 127.

¹⁴² Там само. С. 71.

¹⁴³ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 132.

¹⁴⁴ Там само. С. 95.

¹⁴⁵ Там само. С. 95.

¹⁴⁶ Там само. С. 95.

¹⁴⁷ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 2. С. 227.

Капуста. «Городня рослина родини хрестоцвітих, листя якої використовують для виготовлення різних страв»¹⁴⁸. Слово *капуста* побутує в багатьох слов'янських мовах; очевидно, результат видозміни запозиченого старолатинського *composita* «квашена, консервована капуста», буквально «складена, змішана капуста»; за іншим припущенням, слово набуло своєї форми під впливом контамінації з близькою за значенням групою романських слів – старолатинське *carputium* «качан капусти»¹⁴⁹.

Паремії, у яких трапляються слова *горох* і *капуста* реалізують ідею невизначеності, неупорядкованості: *горох з капустою* «про ще-небудь нерозбірливе, неупорядковане»¹⁵⁰; *Заколотив гий горох з капустов* – про безладну мішанину речей, не пов'язаних між собою¹⁵¹.

У низці ПФ схарактеризовано конкретні дії: *Вибіг як заєць з капусти* – несподівано сказав дурницю¹⁵²; *Виполошив як зайця з капусти* – сильно перелякав, вигнав із схованки¹⁵³; *Витріщився як жаба в капусті* – тупо недоумкувато дивиться¹⁵⁴. *Гаратати як капусту*; *Посік як капусту* – безжально бити когось¹⁵⁵; *Убрався як заєць у капусту* – допався до смачного¹⁵⁶. Низка ПФ є ілюстраціями до рис характеру людини: *Несміливий мов цап у капусті* – дуже сміливий¹⁵⁷; *Унадився як заєць у капусту* – про злодійкуватого чоловіка¹⁵⁸.

ВИСНОВКИ

Отже, паремії зі словом на позначення рослин репрезентують найвнушкартину світу українців. Серед стрижневих слів – номінації дерев (*дерево, дуб, верба, тополя, осика*), кущових рослин (*кущ, калина*), трав'янистих рослин (*трава, ряс, сіно, мак, коноплі*), злакових рослин (*пшениця, жито, овес, ячмінь, очерет*), бобових (*горох, біб*), коренеплодів (*морква, петрушка, хрін, буряк*). Паремії мають широкий

¹⁴⁸ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 812.

¹⁴⁹ Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. Думка, 1982–2013. Т. 2. С. 378.

¹⁵⁰ Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 1. С. 812.

¹⁵¹ Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. С. 64.

¹⁵² Там само. С. 64.

¹⁵³ Там само. С. 64.

¹⁵⁴ Там само. С. 64.

¹⁵⁵ Там само. С. 64.

¹⁵⁶ Там само. С. 64.

¹⁵⁷ Там само. С. 64.

¹⁵⁸ Там само. С. 64.

семантичний спектр, як-от: риси людського характеру, причинно-наслідкові відношення, недоведення справи до кінця тощо.

Як і в багатьох інших фольклорних жанрах, у пареміях основну роль відіграє асоціативність та художня образність тексту. Узагальнений характер прислів'їв дозволяє застосовувати їх як висновкові положення до різних за характером ситуацій. Отже, наївна КС ґрунтується на здоровому глузді, наївному розумінні світобудови, умінні абстрактно мислити та реалізувати думку в досконалих мовних проявах.

Наукова цінність дослідження полягає у створенні ґрунтовного лінгвокультурологічного аналізу національної мовної картини світу українців через призму наївного мислення. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання їх у лінгводидактиці, при укладанні навчальних матеріалів, розробці програм з української мови та культури мовлення, етнолінгвістичних студій, створенні електронних корпусів української пареміології.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні представлено один із ключових аспектів мовної картини світу – пареміологічний матеріал, що репрезентує наївну картину світу українців через мовні одиниці з опорним словом, пов'язаним із назвами рослин. Зосереджено увагу на аналізі прислів'їв і приказок, в основі яких лежить символіка рослинних номінацій, які втілюють народну мудрість, морально-етичні настанови, етнокультурні коди та світоглядні уявлення українського народу. Наївну картину світу розглянуто як сукупність уявлень, понять і суджень пересічного носія мови, яка ґрунтується на життєвому досвіді, традиціях і спостереженнях за природою. Ці уявлення є результатом синкретичного світосприйняття, у якому поєднуються спостереження, інтуїція, метафоричне мислення, культурні архетипи та духовна спадщина. У цьому контексті паремії виступають не лише як мовні інструменти фіксації досвіду, а й як своєрідні формули народної філософії, що дозволяють узагальнювати закономірності буття в компактній афористичній формі.

Паремії з лексикою на позначення рослинних номінацій охоплюють широкий спектр тем і значень: від узагальнення рис характеру людей («Злий як кропива», «Гарна як мак») до вираження причинно-наслідкових зв'язків («Що посієш – те й пожнеш», «На круте дерево треба крутого клина»), до моральних настанов, життєвих спостережень, побутових правил і навіть прикмет, що регламентують річний аграрний цикл.

У дослідженні представлено ґрунтовний семантичний аналіз паремій за ключовими рослинними лексемами: «дерево», «дуб», «верба»,

«липа», «груша», «горіх», «калина», «трава», «кропива», «лопух», «мак», «гречка», «пшениця», «жито», «коноплі», «горох», «біб», «редька», «морква», «капуста». Для кожного лексичного компонента наведено приклади паремій, пояснена етимологія слова, його символічне значення в народній уяві, а також способи формування образності.

У дослідженні наголошено, що асоціативна природа паремій зумовлена багатовіковими спостереженнями за навколишнім світом і психологією людини. Наприклад, паремії з маком чи редькою часто мають узагальнене значення – «дуже багато» або «гірко, нестерпно», що стало наслідком сенсорного досвіду поколінь. Продемонстровано, що навіть гіперболізовані або фантастичні вислови на зразок «на вербі груші» не є безглуздими, а виступають засобами категоризації дійсності за допомогою іронії або гротеску.

Окрема увага приділена джерелам пареміологічного матеріалу, зокрема класичному зібранню М. Номиса, а також регіональним фразеологічним словникам. Такий підхід дозволив простежити варіативність, діалектну специфіку та географічну поширеність окремих паремій, що також є важливим для реконструкції повнішої картини національного мовомислення.

Література

1. Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1982. 1982–2013.
2. Коваль А. П. Слово про слово. Київ : Радянська школа, 1986. 384 с.
3. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2001.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К. 2006. 716 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. : М. Номис ; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 2004. 352 с.
6. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.

Information about the authors:

Rusnak Natalia Oleksandrivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Modern Ukrainian Language

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsyubynskoho str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Rusnak Yuliya Manoliyivna,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Sciences
and Ukrainian Studies
Bukovinian State Medical University
2, Teatralna square, Chernivtsi, 58002, Ukraine

Struk Ivanna Mykhailivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Assistant at the Department of Modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsyubynskoho str., Chernivtsi, 58000, Ukraine